

РОЗДІЛ IV. РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-18>

СВІТ РОСЛИН У ТРАДИЦІЙНІЙ НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ ТА В ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОМУ СЛОВНИКУ: РЕЦЕНЗІЯ НА ВИПУСКИ ТОМУ «ROŚLINY» БАГАТОТОМОВОГО ВИДАННЯ «SŁOWNIK STEREOTYRÓW I SYMBOLI LUDOWYCH»

Жуйкова М. В.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови*

Волинський національний університет імені Лесі Українки

пр. Волі, 13, Луцьк, Україна

orcid.org/0000-0003-0396-8458

mzhujkova@ukr.net

Світлої пам'яті Єжи Бартмінського –
блискучого лінгвіста і чудової людини

2022 року у видавництві університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні вийшла з друку чергова частина величезної праці люблінських етнолінгвістів: книга «Krzewy i krzewinki», що має загальний обсяг у 333 сторінки. Це видання є сьомим випуском у томі під загальною назвою ROŚLINY, який, своєю чергою, є компонентом багатотомового проекту «Słownik stereotypów i symboli ludowych», що його започаткував видатний польський етнолінгвіст, багаторічний очільник етнолінгвістичної комісії при Міжнародному комітеті славистів професор університету імені Марії Кюрі–Склодовської Єжи Бартмінський. На жаль, у лютому 2022 року професор відійшов у вічність, однак не сумніваюсь, що його численні колеги, учні, вся його величезна наукова родина з усього слов'янського освіту буде ще довго надихатися його ідеями, продовжуючи дослідження картини світу слов'янських народів, їх мов, фольклору, етнографії, міфології на тій методологічній основі, що була розроблена, зокрема, для «Słownika stereotypów i symboli ludowych».

Щоб досягнути масштаби цілого проекту та його значущість для досліджень традиційної культури як поляків, так й інших європейських народів, варто наголосити, що слов'янський світ не має інших праць, присвячених традиційній (архаїчній) концептосфері, подібних за глибиною репрезентації та аналізу матеріалу, а також за широтою охоплення явищ народної культури. Співмірний за матеріалом, метою, способами узагальнення конкретних даних є лише п'ятитомовий словник «Славянские древности», добре знаний у науковому світі. Цей словник, що виходив у Москві

з 1995 по 2012 р., було створено під загальним керівництвом Нікити Толстого в Інституті слов'янознавства РАН. «Славянские древности» є інтегративною працею, що узагальнила досвід багаторічного вивчення як матеріальної, так і духовної культури всіх слов'янських народів; це повна і вичерпна експлікація того феномену, який називають архаїчною (традиційною) свідомістю.

На відміну від «Славянских древностей», де заголовні лексеми чи словосполучення розташовано в алфавітному порядку, польський словник символів задумано як працю, що представляє всю концептосферу носія традиційної культури в тематичному аспекті, як розділене на окремі фрагменти ціле. Весь проект має складатися з таких томів: I. Kosmos. II. Rośliny. III. Zwierzęta. IV. Człowiek. V. Społeczeństwo. VI. Religia. Demonologia. VII. Czas. Przestrzeń. Miary. Kolory. Таке членування концептосфери охоплює як духовний, так і матеріальний світ, у якому існувала людина традиційної культури, а також представляє і саму людину в її різних статусах, станах, соціальних функціях і стосунках.

У передмові до першого випуску тому «Rośliny» Єжи Бартмінський так описав завдання та суспільну роль цього словника:

«Метою «Словника народних стереотипів і символів» є синтетичний виклад традиційного образу світу, що зберігся в народній мові, фольклорі, віруваннях та обрядах. Народна культура є невід'ємною частиною польської національної спадщини, вона несе в собі універсальні гуманістичні та естетичні цінності, становлячи ідентичність нашої спільноти. У зв'язку зі зміною

сучасної моделі життя та відходом у минуле селянської культурної формації важливо її задокументувати та зберегти від забуття, щоб забезпечити тяглість поколінь» (2, s. 7).

На сьогодні люблінськими етнолінгвістами підготовлено і видано три випуски тому «Kosmos» (1996, 1999, 2012 pp.) та сім випусків тому «Rośliny» (від 2017 по 2022 pp.). Кожний випуск словника створював колектив науковців, які опрацьовували колосальний обсяг інформації з різних джерел, переважно публікацій XIX – початку XX ст., матеріалів фольклорних експедицій, діалектних словників, причому не лише польських, а й українських та білоруських.

Зупинюсь докладніше на деяких випусках, присвячених рослинам у польській народній традиції.

Важливим методологічним питанням при укладанні словників народної культури є проблема категоризації об'єктів навколишнього світу. Сучасна наука створила свої, вироблені століттями спостережень, способи і форми впорядкування природних явищ. Наприклад, у біології це чітко простежується у відповідних таксономіях – ієрархічних структурах, у яких об'єднуються всі відомі науці види живих організмів. Проте розуміло, що носії народної культури мають свої власні способи поділу світу на окремі фрагменти і категоризують речі на інших засадах, ніж це робить наука. У томі «Rośliny» представлена саме така наївна категоризація об'єктів флори; так, виділені й окремо опрацьовані природні класи збіжжя, овочів, сировинних рослин, квітів, лікарських рослин, плодкових дерев, хвойних дерев, листяних дерев, кущів. Залежно від погляду на певну рослину та її роль у культурі вона може потрапляти в різні класи. В одній зі своїх статей Єжи Бартмінський докладно обґрунтував засади лексикографічного опису номінацій рослин у залежності від культурно-антропологічного способу їх інтерпретації:

«Кукіль, волошка чи ромашка можуть бути потрактвані як бур'ян, як квіти, як лікарські трави чи як рослини взагалі. Відповідно, вони отримують у дефініціях характеристики дещо різних типів:

бур'яни: [зовнішній вигляд], [місце, де ростуть], [стосунок до людини: шкідливість + контроль];

квіти: [зовнішній вигляд], [місце, де ростуть], [час цвітіння], [стосунок до людини: вживання];

лікарські трави: [зовнішній вигляд], [запах], [місце, де ростуть], [час цвітіння; час збирання], [стосунок до людини: вживання];

рослини: [належність до вищої групи], [час вегетації – річна чи довша], [зовнішній вигляд],

[будова], [час цвітіння], [місце, де ростуть], [географічний ареал поширення], [стосунок до людини: вживання];

Така, а не якась інша внутрішня «рубрикація» залежить від точки зору: ужиткової (лікарські трави, бур'яни), естетичної (квіти) чи теоретичної (рослини)» (1, s. 92).

Такий підхід дозволяє описувати конкретні рослини не як об'єкти вивчення ботаніки, а як явища, що мають своє визначене місце в житті носія традиційної культури, а їх осмислення зумовлюється тими чи тими потребами і настановами людини, її уявленнями про устрій світобудови. Зауважу, що до словника потрапили далеко не всі об'єкти рослинного світу, а лише ті, які виокремлені у народній традиції як носії певних релевантних властивостей, так чи інакше пов'язаних з життям людської спільноти. За кількістю інформації, що вміщена у словникових статтях, можна скласти уявлення про те, наскільки значущою для польської народної культури є певна рослина.

Кожна стаття словника складається із двох великих частин: експлікації (докладного опису характеристик різних типів) та документації (фрагментів фольклорних текстів, описів обрядів, вірувань, тлумачень снів тощо).

Для опису певних концептів, що корелюють з рослинами, використано значно більше параметрів (профілів), ніж зазначено у процитованій статті Бартмінського. Ці параметри охоплюють всі характеристичні особливості тої чи тої рослини, релевантні для носіїв мови, і залежать від класу рослин. Типова стаття з тому ROŚLINY, випуск 2 (ZIOŁA) має приблизно таку структуру: Вступ (загальна інформація про рослину, уявлення про неї та способи застосування в інших європейських народів). Експлікація: Назви, їх походження. Категоризація. Види. Вигляд та ознаки. Властивості. Локалізація. Цвітіння. Практичне, магічне, лікувальне використання. Документація. Бібліографія.

Структура та обсяг словникових статей у випуску 6 (DRZEWA LIŚCIASTE) суттєво відрізняється від вміщених у випуску 2, оскільки і культурна інтерпретація, і практичне застосування листяних дерев відзначається ширшим обсягом у порівнянні з лікарськими рослинами. Приміром, стаття LIPA має такі складові:

Вступ. Експлікація: Назви. Категоризація. Види. Комплекси. Опозиції. Походження. Зміни. Вигляд та частини. Властивості. Локалізація. Локалізатор. Освячення. Практичне застосування. Обрядові, магічні та лікувальні застосування. Пророцтва і ворожіння. Символіка. Документація. Бібліографія.

Видається надзвичайно важливим у методологічному аспекті включення до зони документації

кожної статті великих фрагментів текстів, описів обрядів чи вірувань тощо. Зокрема, інформація до міфологеми ЛІРА, авторкою якої є доктор Анна Качан, добиралась з таких жанрів та джерел: народні загадки, прислів'я, колядки, замовляння, гаївки (pieśni gaikowe), купальські пісні (pieśni sobótkowe), весільні пісні, залицяльні пісні та пісні про кохання, жартівливі пісні, колісанки, солдатські пісні (pieśni żołnierskie), балади, казки, легенди, записи вірувань, писемна селянська поезія (3, s. 278–299). Саме такий підхід дозволяє унаочнити кореляцію між висновками, до яких дійшов дослідник внаслідок аналізу культурних текстів, і самим фактичним матеріалом, на основі якого відповідні висновки були отримані. Подібний спосіб опрацювання текстових джерел став би в нагоді нашим молодим науковцям, передусім аспірантам, які докладають зусиль до виявлення вмісту певних концептів, проте не завжди володіють адекватними методиками для розв'язання таких завдань.

Носієві української лінгвокультурної традиції та ментальності буде цікаво познайомитися з тим, як представлено у «Słowniku stereotypów i symboli ludowych» стереотипні уявлення поляків про калину (4, s. 148–180). Експлікації передують загальна інформація про номінації калини, їх походження, короткі біологічні дані про рослину, відомості про типові способи поводження з калиною, її використання тощо, а також дані про зміст міфологеми калини в інших народів.

У зоні експлікації подано інформацію про різноманітні застосування калини, наприклад, для прикрашання та оздоблення: квіти вплітають у вінки, роблять з них букети; в ужиткових потребах (сушені ягоди заварюють і п'ють як чай, з

кори роблять фарбу), у календарних обрядах (зокрема, на Купала розводили вогонь із калинових гілок), в родинних обрядах (передусім у весільних: нареченій плели особливий калиновий вінок, тобто вінок із червоних калинових ягід; гілками чи квітами калини оздоблювали коровай, на знак невинності нареченої вплітали їй в коси білі калинові квіти тощо). Подано також інформацію щодо застосування калини у народній медицині та любовній магії (оскільки калину вважали афродізіаком, дівчата використовували її для привертання кохання хлопця), у народній ветеринарії (воду від запареної калини давали пити коровам, які нещодавно отелились) і т. д. Докладно описано ті символічні змісти, якими наділено калину в народній традиції: калина сприймається як уособлення жіночості та особливо дівочості. Зокрема, у народніх піснях калина часто виступає другою номінацією у звертаннях до дівчини (Dziewczyno, kalino, masz ty skarb bogaty...). У любовних піснях образ калини, яка росте над водою, є знаком дівчини, що готова до заміжжя; коли дівчина в піснях хоче, щоб її калиновий вінок впав з голови і поплив за водою, це означає, що вона прагне до заміжжя і готова позбутися цноти. У весільних піснях калина може бути також образом замірної жінки. Крім того, калина інтерпретувалась як медіатор між цим і тим світом: її саджали на могилах, вірячи, що вона сприятиме контактам між живими та померлими родичами.

Безперечно, що кожний випуск «Słownika stereotypów i symboli ludowych» є надзвичайно цінним науковим джерелом, яке може служити основою для аналітичного зіставлення культурних уявлень і практик, стереотипів та форм символізації явищ довкілля в різних народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bartmiński J. O profilowaniu pojęć. Bartmiński J. Językowy obraz świata. Lublin, 2006. S. 89–97.
2. Słownik stereotypów i symboli ludowych. Tom 2: Rośliny. 1. Zboża. Lublin, 2017. 404 s.
3. Słownik stereotypów i symboli ludowych. Tom 2: Rośliny. 6. Drzewa liściaste. Lublin, 2021. 430 s.
4. Słownik stereotypów i symboli ludowych. T. 2: Rośliny. Z. VII: Krzewy i krzewinki / red. J. Bartmiński. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2022. 333 s.